

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВЦЯ

SUSTAINABILITY AS A PSYCHOLOGICAL RESOURCE OF THE PERSONALITY OF MODERN SCIENTIST

У статті розглядається актуальна, але недостатньо розроблена проблема життєстійкості як психологічного ресурсу особистості сучасного науковця. Проаналізовано основні роботи в напрямі дослідження особистості сучасного науковця: Р. Кеттелл (факторний аналіз особистісних характеристик на класиків і романтиків), М. Кіртон (виділення новаторів та адаптаторів), Дж. Лонг (вплив наукового керівника на наукове життя й діяльність молодих науковців), Х. Закерман (допомога наукового керівника в науковій соціалізації), Д. Саймонтон (періоди життя науковців), С. Мадді (структура установок і навичок, які дають змогу перетворити зміни в можливість). Охарактеризовано життєстійкість як один із важливих психологічних ресурсів особистості сучасного науковця. Установлено, що життєстійкість – це особлива структура установок і навичок, які дають змогу перетворити зміни в можливість. Вона відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресогенних життєвих ситуацій. З'ясовано, що життєстійкість як психологічний ресурс особистості сучасного науковця характеризується мірою здатності витримувати стресову ситуацію, пов'язану з науковою діяльністю, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішності наукової діяльності. Життєстійкість є особистісно-психологічним ресурсом, який дає змогу науковцю протидіяти розвитку станів наукової дезадаптації. Описано структурну модель життєстійкості сучасного науковця. Запропоновано структурну модель розвитку життєстійкості сучасного науковця. Подано концептуальну модель розвитку життєстійкості сучасного науковця. Закцентовано увагу на тому, що важливим кроком у розвитку життєстійкості науковця є формуванням наукового стилю життя, який зумовлює усвідомлення психологічного значення набутого наукового досвіду та відкриває можливості для наукового розвитку й самовдосконалення. Розвинена життєстійкість допомагатиме вченому приймати правильні рішення в складних ситуаціях наукового вибору, учить аналізувати причини поразок і знаходити сенс навіть у власній невдачі.

Ключові слова: життєстійкість, сучасний науковець, розвиток життєстійко-

сті, психологічний ресурс, наукова діяльність.

The article considers a topical, but insufficiently developed problem of vitality as a psychological resource of the personality of a modern scientist. The main works in the direction of research of the personality of the modern scientist are analyzed: R.B. Cattell (factor analysis of personal characteristics of the scientist), W. Ostwald (division of scholars into classics and romantics), M. Kirton (selection of innovators and adapters), J.S. Long (the influence of the supervisor on the scientific life and activities of young scientists), H. Zuckerman (assistance of the supervisor in scientific socialization), D. Simonton (periods of life of scientists), S. Maddi (structure of attitudes and skills that allow to turn changes into opportunities). Vitality is characterized as one of the important psychological resources of the modern scientist. It is established that viability is a special structure of attitudes and skills that allow to turn changes into opportunities. It reflects the psychological vitality and increased efficiency of a person associated with his motivation to overcome stressful life situations. It was found that vitality as a psychological resource of the modern scientist's personality is characterized by the ability to withstand the stressful situation associated with scientific activity, maintaining internal balance and not reducing the success of scientific activity. Sustainability is a personal and psychological resource that allows the scientist to counteract the development of states of scientific maladaptation. The structural model of viability of a modern scientist is described. The structural model of development of viability of the modern scientist is offered. The conceptual model of development of viability of the modern scientist is given. Emphasis is placed on the fact that an important step in the development of the scientist's vitality is the formation of a scientific lifestyle, which determines the awareness of the psychological significance of the acquired scientific experience and opens opportunities for scientific development and self-improvement. Developed vitality will help the scientist to make the right decisions in difficult situations of scientific choice, teach them to analyze the causes of defeats and find meaning even in their own failures.

Key words: viability, modern scientist, development of viability, psychological resource, scientific activity.

УДК 159. 92
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.34>

Паламарчук О.М.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
та соціальної роботи
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Вступ. Швидкий розвиток суспільства, трансформація наукових процесів і можливості сучасної науки актуалізують необхідність вивчення особистості науковця. У сучасних умовах розвитку науки варто особливу увагу приділяти дослідженню життєстійкості науковця, оскільки саме вона забезпечує можливість цілеспрямованого проведення запланованих наукових досліджень, сприяє виробленню особистісної здатності скеровувати власний науковий шлях, допомагає

перетворити перешкоди та стреси на джерело наукового зростання й розвитку. Умови діяльності сучасного науковця постійно ускладнюються, висуваються підвищені вимоги до його особистісних якостей загалом і рівня життєстійкості зокрема. Актуальним нині є вивчення особливостей вироблення сучасними науковцями стратегій подолання труднощів у процесі здійснення наукових досліджень, формування готовності до побудови траєкторії власного наукового становлення й розвитку,

визначення механізмів забезпечення наукової самореалізації. Життєстійкість сприяє активному подоланню науковцем різного роду професійних труднощів і розвиває здатність до адаптації, самореалізації й самоствердження в науковому середовищі. Ступінь життєстійкості науковця багато в чому залежить від його ресурсів. Життєстійкість як внутрішній ресурс науковця дає змогу впоратися з відчаєм, відчуттям безпорадності й утратою вмотивованості до наукової діяльності й отримання якісних наукових результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити, що життєстійкість як один із важливих психологічних ресурсів особистості сучасного науковця дуже рідко стає предметом досліджень. Можна відзначити лише поодинокі роботи в напрямі дослідження особистості сучасного науковця. Усі наукові праці з окресленої проблематики можна поділити на три напрями: виділення особистісних якостей науковця; дослідження особливостей мотивації до наукової діяльності; аналіз факторів, які сприяють виникненню інтересу до наукової діяльності.

Р. Кеттелл використовуючи біографічні матеріали про науковців минулого й результати тестування сучасних учених, здійснив факторний аналіз їхніх особистісних характеристик. Згідно з отриманими результатами, науковцям властиві виражена відчуженість, зосередженість на своєму внутрішньому світі в процесі вирішення тих чи інших наукових завдань, високий рівень наукового інтелекту, скептицизм і критичність в аналізі результатів дослідження, емоційна стабільність, прагнення до наукового домінування та впливу на оточуючих, а також «самоприборкання», що виявляється в стриманості, серйозності, замкнутості, схильності вдаватися до глибоких наукових роздумів [8].

В. Оствальд поділив науковців на дві групи: класиків і романтиків. Класики схильні до детальних науково-емпіричних досліджень та індуктивного стилю мислення; вони характеризуються ґрунтовністю й пунктуальністю в процесі виконання різного роду наукових досліджень, повільністю, замкнутістю, по кілька разів перевіряють отримані наукові результати й висновки, люблять працювати наодинці, як правило, не мають учнів і послідовників. Романтиків відрізняє здатність до сміливого висунування наукових гіпотез, цілісного бачення об'єктів і проблемних ситуацій. У них домінує наукова інтуїція, завдяки якій вони видають результат без попереднього скрупульозного аналізу. Романтики емоційні, товариські, не люблять довго займатися однією й тією ж науковою проблемою, утрачають інтерес до неї, як тільки вона вирішена загалом [15].

М. Кіртон виділяв серед науковців новаторів та адаптаторів. Новатори мають високий творчий потенціал, здатні генерувати велику кількість продуктивних наукових ідей. Вони досить часто є бунтарями, тому що не бояться кинути виклик традиційним науковим підходам і поглядам на проблему. Адаптатори є виконавцями, які можуть довести до досконалості розробку висунутої новатором наукової ідеї. Вони люблять систематизувати, класифікувати науковий матеріал, уносити впорядкованість у хаос наукових ідей, фактів і гіпотез [9].

Особлива увага в дослідженнях науковців звернена на притаманність їм цілеспрямованості й наполегливості в науковій діяльності, захопленості науковою роботою, відданості їй. Аналіз мотиваційно-потребової сфери науковців вказує на наявність у них потреби у визнанні в колі науковців, високої мотивації займатися науковою діяльністю, спрямованої на набуття наукових знань і потреби в наукових досягненнях. У структурі особистості науковця провідна роль належить мотиваційним компонентам, тобто спонуканням, що спрямовують його наукову діяльність, цілям, яких він прагне, науковим бажанням, які він задовольняє в роботі. Дослідження науковців указують на те, що в них внутрішня мотивація переважає над зовнішньою. Внутрішнім спонуканням науковців до діяльності служить задоволення, що отримується від самого процесу включення в наукову роботу, любов до наукової істини, прагнення інтелектуального успіху, бажання вирішувати й виділяти проблеми. Внутрішньо мотивований науковець захоплений проведеним експериментом, перебігом власних міркувань, ним керує інтерес, цікавість, азарт дослідника. Другорядного значення набувають такі зовнішні стимули, як матеріальна винагорода, кар'єра й прагнення пріоритету.

Установлено, що для науковців важливим мотивом поведінки є прагнення мати гарну репутацію в науковому колі. Наявність такого мотиву є одним із механізмів, який змушує науковця постійно підтримувати свою «наукову форму» та сумлінно ставитися до наукових досліджень.

У сучасних психологічних дослідженнях поряд із вивченням особливостей особистості науковця здійснюється й пошук зовнішніх детермінант, які визначають життєвий шлях майбутнього науковця на різних етапах його розвитку. Особлива увага звертається на аналіз двох залежностей: впливу факторів наукового середовища й оточення на формування особистості науковця, його творчі здібності; впливу зовнішніх факторів на мотивацію вибору наукового шляху. Серед соціальних факторів, які стимулюють займатися науковою діяльністю, особлива увага приділяється соціальному статусу сім'ї, матеріальному рівню життя, освіті, складу сім'ї тощо.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що вибір наукової кар'єри для багатьох науковців не є наслідком глибинних роздумів чи усвідомлення свого покликання. Вибір на користь науки здійснюється під впливом другорядних факторів, які не мають прямого стосунку до майбутньої наукової діяльності: порад рідних і близьких; наслідування значимим іншим; можливостей вступу до того чи іншого закладу вищої освіти тощо. Виняткова роль у процесі становлення науковця належить його наставникам: формальному – науковому керівнику, неформальному – колезі, другові, відомому вченому, який у силу своїх особистісних, професійних чи інших особливостей стає для молодого науковця значущою фігурою, взірцем для наслідування.

Особлива увага в процесі дослідження науковців приділяється вивченню їхніх взаємин із науковими керівниками. Вплив наукового керівника на наукове життя й діяльність учнів розглядається у двох аспектах. Перший пов'язаний із впливом статусно-рольових характеристик керівника на наукову кар'єру молодого вченого. Дж. Лонг виявив, що популярність керівника забезпечує його учням можливість широких наукових контактів у тому числі з науковою елітою, і все це разом узятє є важливою передумовою швидкої та успішної наукової кар'єри. Цей феномен Дж. Лонг назвав «накопичувальною перевагою» [10]. Другий аспект відображає вплив наукового керівника як авторитету, особистісно значущої людини, носія та передавача так званого «особистісного» наукового знання, а також зразків поведінки в середовищі вчених. Цей вплив безпосередньо торкається формування вченого як особистості й співвідноситься із ціннісним ставленням до науки в цілому й окремих її сторін зокрема. Х. Закерман виявив, що серед учнів Нобелівських лауреатів відсоток учених, які також стали Нобелівськими лауреатами, вищий, ніж у науковій спільноті загалом [17]. Х. Закерман вважає, що основу впливу керівника на учня становить допомога (посередництво) у науковій соціалізації, яка розуміється як процес входження до субкультури науки.

Д. Саймонтон звернув увагу на те, що в житті науковця є різні періоди. На одному з них відбувається входження в науку та розвиток творчого потенціалу, тобто оволодіння накопиченим раніше науковим досвідом, знаннями й методами пізнання, нормами та цінностями відносин і поведінки в науковій спільноті [16]. На цьому етапі велике значення належить впливу найрізноманітніших зовнішніх чинників. До макросоціальних факторів, які негативно впливають на розвиток творчого потенціалу, Д. Саймонтон відносить політичну нестабільність і війни, у яких бере

участь країна. Серед чинників мікрооточення особлива роль належить моделям поведінки, які реалізують значимі для науковця люди. Чим ширше коло таких моделей поведінки, чим різноманітніші впливи відчуває науковець, тим ширші можливості вибору своєї ролі й відповідної наукової лінії поведінки він має. Після процесу набуття наукового досвіду настає період, протягом якого науковець переробляє накопичені знання, перетворює їх у свої внутрішні установки й погляди. Основною рушійною силою подальшого розвитку науковця стає його власне внутрішнє середовище: цінності, смисли, мотиви, потреби, ідеали тощо.

Аналіз вищеописаних підходів вивчення особистості науковця свідчить про брак наукових концепцій, які б розкривали життєстійкість у контексті психологічної безпеки особистості науковця в процесі здійснення ним наукових досліджень. На нашу думку, життєстійкість як внутрішньоособистісний ресурс науковця має велике практичне значення, оскільки вона оберігає від дезінтеграції та негативних емоційних реакцій; забезпечує повноцінне психологічне здоров'я, високу працездатність, створює основу внутрішньої гармонії науковця.

Поняття «життєстійкість» у науковий обіг уведено американським психологом С. Мадді. Він стверджував, що життєстійкість – це особлива структура установок і навичок, які дають змогу перетворити зміни в можливості. Життєстійкість відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресогенних життєвих ситуацій [14].

Життєстійкість сучасного вченого необхідно розглядати на рівні самодетермінації та реалізації свого призначення як науковця. Вона являє собою внутрішній психологічний ресурс, який підвладний науковцю, який можна змінити й переосмислити, який сприяє підтримці фізичного, психічного та професійного здоров'я, який надає діяльності науковця цінності й сенсу в будь-яких обставинах. Життєстійкість ученого являє собою сукупність ціннісних наукових установок і диспозицій, що дають змогу сформулювати ідею наукового проекту, раціонально оцінити теперішні та потенційні ресурси на шляху його реалізації, актуалізувати раціональні наукові потреби й позитивно адаптуватися в заданих умовах наукової дійсності.

Життєстійкість як психологічний ресурс особистості сучасного науковця характеризується мірою здатності витримувати стресову ситуацію, пов'язану з науковою діяльністю, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішності наукової діяльності. Вона є ключовою особистісною змінною, що опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне й психологічне здоров'я науковця,

а також успішність його наукової діяльності. Життєстійкість є особистісно-психологічним ресурсом, який дає змогу науковцю протидіяти розвитку станів наукової дезадаптації.

Життєстійкість науковця пов'язана з можливістю подолання різних стресів, оптимізмом, самоефективністю й задоволеністю власною науковою діяльністю. Життєстійкість – це системна психологічна властивість, що виникає в науковця внаслідок особливого поєднання установок і навичок, які допомагають перетворювати проблемні ситуації наукової діяльності в нові можливості наукових досягнень. У життєстійкого науковця виробляється здатність сприймати непрості ситуації наукової діяльності з погляду відкриття нових шляхів їх вирішення. Життєстійкість науковця можна структурувати відповідно до виділених С. Мадді [12] трьох відокремлених один від одного складників (рис. 1):

– включеність – важлива характеристика щодо «Я» та наукової дійсності з особливостями взаємодії між ними, яка забезпечує потенціал і мотивує науковця до самореалізації, наукового лідерства, наукових думок і відповідної поведінки в науковому середовищі. Вона надає науковцю почуття власної значущості й самоцінності, дає змогу по максимуму включитися у вирішення наукових завдань, усупереч наявним стресфакторам. Ця компонента передбачає високий рівень розвитку інтернальності науковця та прийняття ним наукових зобов'язань, що відкриває шлях до самоідентифікації з намірами якомога кращого виконання наукових дій та отримання якісних результатів наукової діяльності;

– контроль – є способом мотивації науковця до пошуку шляхів впливу на фактори стресогенних наукових змін, на протипагу занурення в стан наукової безпорадності й пасивності. Сформована здатність когні-

тивно оцінювати результати власної наукової діяльності зменшить психотравмуючий ефект проблемних ситуацій, які виникають у процесі наукового вирішення тієї чи іншої проблеми. У науковця виробляється впевненість у тому, що практично будь-яку проблемну ситуацію, яка виникає на науковому шляху, можна переформатувати в русло її узгодження із життєвими планами;

– прийняття ризику – це виклик, який допомагає науковцю залишатися відкритим до наукового обговорення проблеми. Він полягає у сприйнятті науковцем результатів своєї діяльності як своєрідних викликів і випробувань. В основі прийняття ризику лежить прагнення до наукового розвитку, яке передбачає активне проведення наукових досліджень і подальше використання отриманих результатів.

Науковці, у яких найбільше виражена включеність, переконані, що найкращим способом пошуку наукової істини є власна активна участь у всіх процесах, які відбуваються в науковому середовищі. Протилежним станом до включеності є відчуття незалученості, тобто науковці, яким воно притаманне, сприймають наукову діяльність як марно витрачений час. Науковці із суттєво вираженим компонентом впливу переконані, що лише за допомогою відкритого відстоювання своїх наукових ідей можна внести зміни в наявні наукові підходи. Почуття власної наукової неспроможності переживається як марнотратство особистісних ресурсів. Науковці з високим рівнем прийняття ризику переконані, що найбільшого результату можна досягти за рахунок наукової мудрості, яка ґрунтується на власному науковому досвіді.

Розглядаючи життєстійкість науковця через призму її трактування С. Мадді [13], варто наголосити на психологічному та діяльнісному компонентах, які мають мотиваційну

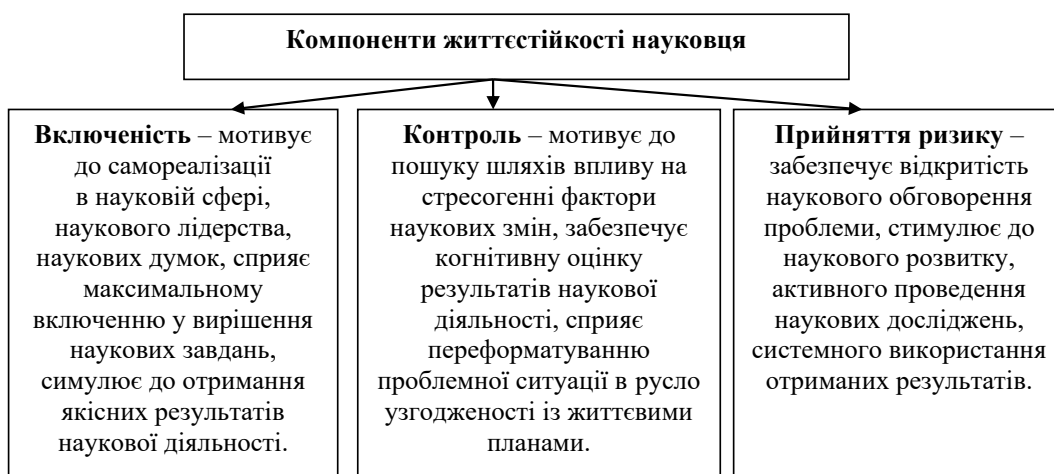

Рис. 1. Структурна модель життєстійкості сучасного науковця

природу. Діяльнісна компонента життєстійкості науковця спрямована на здійснення мети й подолання стресової ситуації. Вона сприяє зворотному зв'язку щодо того, ким є науковець та що з ним відбувається. Отримати якісні наукові результати неможливо без прояву активності, тому науковець повинен докласти достатню кількість наукових зусиль у процесі здійснення власного дослідження. Такий підхід вимагає значних часових затрат, прояву сили, наукової наполегливості й відповідальності за отримані результати власного наукового дослідження, і саме життєстійкість забезпечує необхідну мотивацію. Психологічна компонента передбачає, що життєстійкість змінює характер відносин у науковому середовищі. Вона сприяє виробленню відкритості до наукового середовища, установленню здорових взаємин з іншими науковцями. Зазначені компоненти формують систему, яка підтримує психологічне здоров'я науковця.

Учений із життєстійкою науковою позицією схильний переживати будь-які ситуації наукової взаємодії як стимул для наукових досягнень. Такий науковець демонструє високий рівень саморегуляції в науковій діяльності не тільки в стресових ситуаціях, а й у ситуаціях досягнення успіху. Життєстійкий науковець використовує «гнучку» саморегуляцію, що дає йому можливість контролювати власну наукову працездатність, приймати рішення припинити чи продовжувати займатися науковою діяльністю усупереч утомі [3].

Життєстійкість науковця поєднується з деякими його індивідуальними особливостями, що сприяють науковій витримці й орієнтують на значущі наукові досягнення. Науковець із високим рівнем життєстійкості досить часто керується в житті певним образом наукового світу, що дає змогу йому абстрагуватися від дрібниць і формулювати чіткі цілі свого наукового майбутнього, спрямовувати на них свою активність, попри труднощі, креативно знаходити нові ресурси для просування до бажаного наукового результату. При цьому йому властивий високий емоційний інтелект, що підвищує стійкість у науковому світі за допомогою ефективного оцінювання своїх і чужих емоційних станів у процесі включення в наукову діяльність і здатності адекватно керувати емоціями в науковому середовищі.

Життєстійкість науковця більше пов'язана не з оптимізмом, а з реалізмом. Це особливий патерн установок і навичок, що дають можливість науковцю перетворити зміни, з якими він стикається в науковій діяльності, на власні можливості й наукові досягнення. Передусім вона проявляється в конкретних наукових кроках, які свідомо здійснюються науковцем на основі вчасно зроблених виборів.

Варто зазначити, що життєстійкість науковця є певним особистісним ресурсом, який може бути затребуваний ситуацією наукової діяльності; інтегральною психологічною властивістю науковця, яка розвивається на основі установок активної взаємодії в науковому середовищі.

Отже, життєстійкість науковця варто розглядати як особистісно-психологічний ресурс, що дає змогу протидіяти розвитку станів науково-особистісної дезадаптації [6]. Розвинена життєстійкість сприяє розвитку активної наукової позиції вченого, вона формує здатність самостійно обирати свій науковий шлях. Важливим кроком у розвитку життєстійкості науковця є формуванням наукового стилю життя, який зумовлює усвідомлення психологічного значення набутого наукового досвіду й відкриває можливості для наукового розвитку й самовдосконалення. Розвинена життєстійкість допомагає вченому приймати правильні рішення в складних ситуаціях наукового вибору, учить аналізувати причини поразок і знаходити сенс навіть у власних невдачах. Низький рівень життєстійкості призводить до наукової пасивності, низької мотивації до наукового саморозвитку, залежності від інших науковців.

Виходячи із положень, окреслених вище, пропонуємо структурну модель розвитку життєстійкості сучасного науковця. Особливого значення в запропонованій структурній моделі розвитку життєстійкості набуває особистість науковця. Психологічне перетворення особистості науковця у сфері наукової діяльності передбачає врахування трьох підсистем, які можна зобразити за допомогою концентричних кіл: соціальної – розвиток наукових компетентностей, вироблення психологічних стратегій і способів подолання стресових ситуацій, формування наукових моделей поведінки, становлення наукового стилю мислення; особистісної – прояв вольової саморегуляції в процесі здійснення наукової діяльності, формування ціннісної сфери науковця, розвиток мотивації до наукової діяльності; психофізіологічної – особливості темпераменту, фізіологічні реакції на стрес. Кожен компонент у системі розвитку життєстійкості сучасного науковця являє собою складну підсистему, що має певною мірою самостійне та вагоме значення (рис. 2).

Проблему розвитку життєстійкості сучасного науковця варто розглядати як процес, який передбачає побудову власного й унікального сенсу наукового буття, системи наукових цінностей і цілей, реалізація яких дасть змогу зробити успішною діяльність науковця й зберегти його особистий потенціал для досягнення поставленої наукової мети й цілі. Життєстійкість науковця є складником енергозберігаючої стратегії досягнення наукових цілей.

Розвиток життєстійкості сучасного науковця передбачає дотримання чотирьох основних етапів (рис. 3).

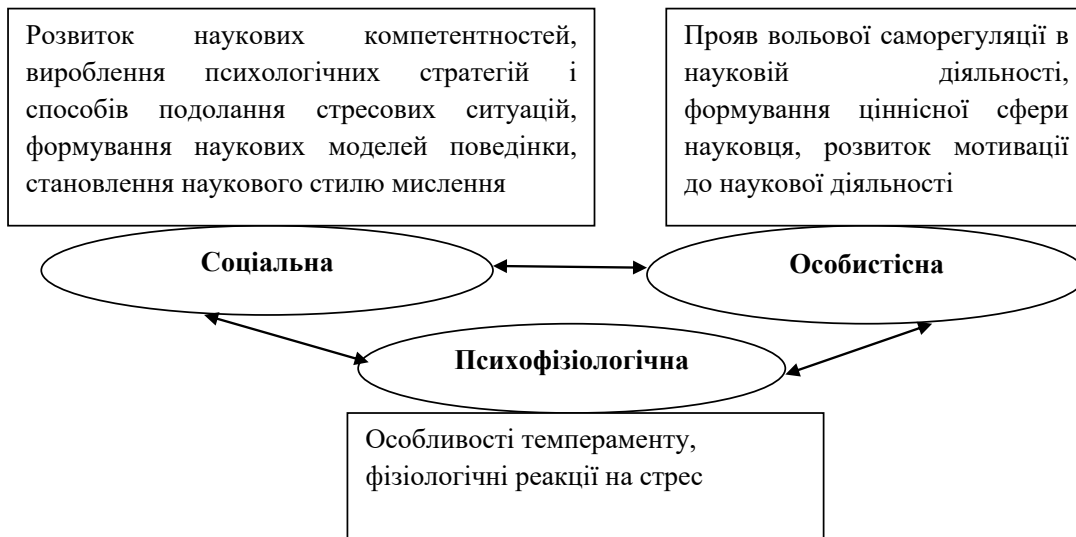

Рис. 2. Структурна модель розвитку життєстійкості сучасного науковця

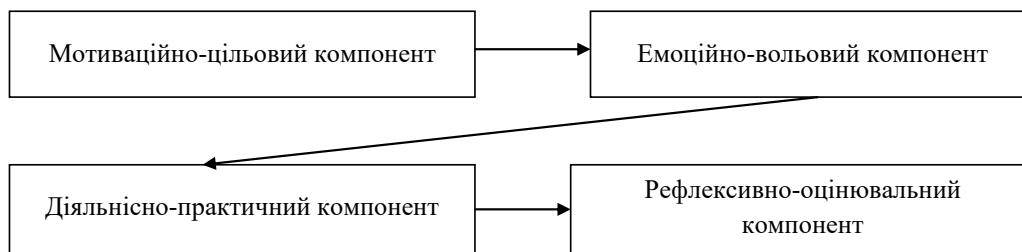

Рис. 3. Концептуальна модель розвитку життєстійкості сучасного науковця

Перший етап спрямовано на розвиток мотиваційно-цільового компоненту наукової діяльності. Метою цього етапу є включення науковця в процес вирішення конкретної проблеми та систему партнерської наукової взаємодії, що сприяє формуванню такої потреби, як цілепокладання. Другий етап передбачає розвиток емоційно-вольового компоненту. Емоційна стійкість і вольова регуляція в процесі наукової діяльності загалом і, зокрема, у спілкуванні з науковцями є метою формування особистісної саморегуляції. Третій етап визначається розвитком діяльнісно-практичного компонента, що передбачає визначення завдань наукової діяльності; моделювання рішення вирішення поставлених завдань; розуміння власної ролі в досягненні поставленої наукової мети; уміння здійснювати наукову діяльність у команді однодумців. На цьому етапі формується відповідальність, критичність, реалізуються вольові процеси в діяльності науковця. Четвертий етап ґрунтується на рефлексивно-оцінюючому компоненті. Цей етап дає змогу навчити науковця аналізувати власні наукові дії, вчинки, досягнення й уміння співвідносити їх із нормами й цінностями суспільства загалом і наукового середовища зокрема.

Висновки. Таким чином, життєстійкість як психологічний ресурс особистості сучасного науковця є енергозберігаючим механізмом подолання труднощів, які виникають у процесі наукової діяльності й наукових змін. Цей механізм сприяє особистісному збереженню вченим свого наукового потенціалу в процесі досягнення наукової мети й цілі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большакова А.М. Суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу та життєстійкість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Т. 1. С. 14–19.
2. Кравчук С.А. Психологічні особливості життєстійкості особистості у зв'язку з її цінностями самоактуалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 25. С. 152–164.
3. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. Москва : Смысл, 2006. 63 с.
4. Маннапова К.Р. Життєстійкість в системі поняття життєздатності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2012. Вип. 44 (1). С. 143–150.
5. Панченко В.О. Екзистенційна персонологія С. Мадді як теоретична передумова розуміння

життєстійкості. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»* / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів, 2009. Вип. 74. Т. 1. С. 65–69.

6. Побідаш А.Ю. Основні психологічні підходи щодо поняття «життєстійкості особистості» у вітчизняній та закордонній науці. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: збірник наукових праць Харків : НУЦЗУ, 2011. С. 98–108.

7. Титаренко Т.М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність і безпека. Київ, 2009. 76 с.

8. Cattell R.B. The personality and motivation of the researcher from measurements of contemporaries and from biography. 1963. P. 119–131.

9. Kirton M.J. «Adaptors and Innovators: A Description and Measure», *Journal of Applied Psychology* 615. P. 622–629.

10. Long J.S., MacGinnis R. The Effect of the Mentor on the Academic Career. *Amsterdam, Budapest*. 1985. V. 7. № 3/6. P. 255–280.

11. Maddi S. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63. № 2. P. 265–274.

12. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. P. 279–298.

13. Maddi S. The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*. 2002. № 36. P. 72–85.

14. Maddi S.R., Khoshaba D.M., Harvey R.H., Fazel M., Resurreccion N. The personality construct of hardiness, V: Relationships with the construction of existential meaning in life. *Journal of Humanistic Psychology*. 2011. № 51 (3). P. 369–388.

15. Ostwald W. *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft* / Verlag dr. Werner Klinkhardt. Leipzig, 1909. 184 s.

16. Simonton D.K. Scientific eminence historical and contemporary: A measurement assessment. *Scientometrics*. № 6. P. 169–182

17. Zuckerman H. The scientific elite: Nobel laureates' mutual influence. N. Y., 1977.